

Rad — bitni čimbenik ljudskosti

Ivan Koprek*

Sažetak

Činjenica je da je rad danas u krizi. O tome svjedoče nezaposlenost, otpuštanja, neisplaćene plaće i ugrožene egzistencije... Velike tragedije na različitim razinama. Deklaracija UN-a o ljudskim pravima u čl. 23. govori o tome da »svatko ima pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, pravedne i primjerene uvjete za rad i zaštitu od nezaposlenosti. Svatko bez ikakve razlike ima pravo na jednaku naknadu za isti rad. Svatko tko radi ima pravo na pravednu i primjerenu naknadu koja njemu i njegovoj obitelji osigurava život dostojan čovjeka i koja se prema potrebi dopunjuje drugim sredstvima socijalne zaštite. Svatko ima pravo osnivati sindikate i njima pristupati kako bi zaštitio svoje interese...« Sve je to tek na papiru. Kako govoriti čovjeku o radu kao izričaju njegova dostojanstva kada mnogi ostaju bez posla? Kako to ostvariti kada se svugdje i prvotno misli na vlastite interese i dobit? Možemo reći da je pitanje ljudskoga rada danas problem svjetskih razmjera, problem koji izaziva gospodarska, društvena, politička, ali i možda prije svega etičko-religiozna, duhovna promišljanja.

Ključne riječi: rad, ljudski rad, zarada, ljudsko dostojanstvo, nezaposlenost, otkazi, gospodarska etika, društveni nauk Katoličke crkve, duhovnost

Uvod

Nije potrebno tumačiti da je svijet u kojemu živimo označen spregom pohlepe i gramzljivosti, rastočen korupcijom, netransparentnošću, protekcijama i namještaljkama, političkom bahatošću pojedinaca i institucija — zapravo je u moralnoj krizi. U krizi je i ljudski rad. O tome svjedoče otkazi, otpuštanja, nezaposlenost, neisplaćene plaće i ugrožene egzistencije... Velike tragedije na različitim razinama i u različitim životnim dobima, u svijetu i u nas. Danas je više od 300.000 nezaposlenih u Hrvatskoj, od kojih je svaki treći mladi od 29 godina, a od onih koji rade,

* Prof. dr. sc. Ivan Koprek, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb; provincijal Hrvatske pokrajine Družbe Isusove. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Hrvatska.
E-pošta: ikoprek@ffdi.hr

trećina ima ugovor na određeno vrijeme. Slična je situacija na tržištu rada za mlade osobe u cijelome svijetu. Mnogi i u starijoj dobi ostaju bez posla.

Rad svakako nije omiljela riječ. Često je sinonim i s riječju »posao«, »zaposlenje« (job). Istina, posao (job) među Hrvatima ostaje vrlo važna sastavnica života. Preferira se onaj posao gdje je dobra plaća, dobra sigurnost radnoga mjesta, posao s kojim se može stvoriti karijera, posao gdje je povoljno radno vrijeme, gdje je dobra zarada... Drugo je pak pitanje o radnoj disciplini i moralu.

Deklaracija UN-a o ljudskim pravima u čl. 23. govori o tome da

svatko ima pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, pravedne i primjerene uvjete za rad i zaštitu od nezaposlenosti. Svatko bez ikakve razlike ima pravo na jednaku naknadu za isti rad. Svatko tko radi ima pravo na pravednu i primjerenu naknadu koja njemu i njegovoj obitelji osigurava život dostojan čovjeka i koja se prema potrebi dopunjuje drugim sredstvima socijalne zaštite. Svatko ima pravo osnivati sindikate i njima pristupati kako bi zaštitio svoje interese...

Sve je to tek na papiru. Kako govoriti čovjeku o radu kao izričaju njegova dostojanstva kada mnogi ostaju bez posla? Kako to ostvariti dok se svugdje i prvotno misli na vlastite interese, na profit i dobit? Možemo reći da je pitanje ljudskoga rada danas problem svjetskih razmjera koji se može rješavati samo u povezivanju svih važnih čimbenika: gospodarskih, društvenih, političkih, ali i možda prije svega etičko–religioznih, duhovnih.

1. Što je rad? Čovjek — biće rada

Antropolozi će reći da je čovjek stvaralačko stvorenje, stvoren za stvaranje, radnik. Rad je pak veoma širok pojam koji se može i mora promatrati iz različitih motrišta.¹ On je najprije trajni proces pokoravanja prirode za ciljeve čovjeka i njegovih potreba u svijetu; sredstvo osiguranja čovjekovih životnih potreba.²

Mnogi će reći da je rad naša najveća vrijednost, ali i najveće zlo.³ Naš život ispunjava vrijednosnim sadržajem, no uvijek je u većem ili manjem stupnju i naš teret.⁴ Obogaćuje nam život, ali nam ga i troši, zamara nas. U fizici se rad definira kao »svladavanje otpora na putu«. Već je tu jasno da on nije čista igra, nego da predstavlja napor i zauzetost.⁵

1 Usp. G. Haeffner, *Elemente einer Anthropologie der Arbeit* — u: G. Haeffner, K. G. Zinn, D. Mieth, B. Guggenberger, (Hrsg.) *Arbeit im Umbruch. Sozialethische Massstaebefür die Arbeitswelt von morgen*, Stuttgart 1999, str. 1–23; usp. također M. Füllsack, *Arbeit*, Wien, 2009.

2 J. Rifkin, *The End of Work — The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, New York, 1995.

3 G. Brakelmann, *Zur Arbeit geboren? Beiträge zu einer christlichen Arbeitsethik*, Bochum, 1988, str. 22. Brakelmann je rad definirao kao »der permanente Prozess der Indienstnahme von Natur zum Zwecke einer dem Menschen und seinen Bedürfnissen dienenden Welt«.

4 O. von Nell-Breuning, *Arbeitslosigkeit. Unser aller Recht auf Arbeit* — u: J. Wichmann (Hrsg.), *Kirche in der Gesellschaft. Der katholische Beitrag*, München, 1978, str. 53–64; isti, *Das Recht auf Arbeit* — u: *StdZ*, br. 8/1978, str. 523–532.

5 J. Kocka, *Mehr Last als Lust. Arbeit und Arbeitsgesellschaft in der europäischen Geschichte*, Köln, 2006.

Ljudski rad se obično definira kao planirano djelovanje s određenom namjerom i ciljem, po čemu je čovjek različit od životinje, koja za svoje potrebe u prirodi nalazi gotovo sve što joj treba. Možda bismo u tom kontekstu smjeli reći da je rad važna i temeljna čovjekova značajka, dio njegove naravi na kojoj raste kultura.⁶

Radom i po radu nastalom kulturalnim i tehničkim razvojem čovjeku je ne samo uspjelo potvrditi se u prirodi nego je radom i nadilazi. To je njegov povijesni put. Tako je ljudska povijest započela radom. Najstarije prahistorijske epohe nazivamo kameno, bakreno, brončano ili željezno doba. Ne imenujemo ih kronološkim, nego radnim kategorijama — po oruđu kojim se čovjek služio u svojem radu. Rad je prema tome eminentno ljudsko djelo (pragma, praxis), i to u prvom redu stvaralački čin, tvorba, stvaranje (poiesis) i njegov plod, tvorevina, učinak (opus). On je čovjekovo glavno zanimanje, zvanje (occupatio) zapravo i glavna životna zadaća (thema). U njemu se otkriva zbiljnost i ozbiljnost života i svijeta.⁷

Rad, nadalje, osigurava našu ukorijenjenost u realnost, ali i ponos zbog naše kreativnosti. Naime radom čovjek ostvaruje potrebe za svoj život.⁸ Svoj prostor života i svoju povijest usmjeruje na potragu za srećom. U tom smislu on može imati ispunjavajući, igrajući značaj koji dobiva izraz u sklonosti prema nekome zvanju.

Napokon, rad ujedno služi i kao sredstvo uzdržavanja života (za-rada). On je čovjekova snaga (ergon) i radost,⁹ makar ga većina osjeća kao muku, napor, patnju i pokoru, čak i kao oblik robovanja.¹⁰ Možemo reći da je rad moralna, intelektualna, umjetnička, biološka, socijalna, kulturalna, a nadasve duhovna vrednota.¹¹

1.1. *Filozofija o radu*

Filozofi, od antike do naših dana, raspravljaju o radu. Istina, iz različitih motrišta i polazišta.¹² Zato su i mišljenja o njemu oprečna. Poznato je da su Grci prezirali svaki tjelesni rad. Savršeni je čovjek tek aristokrat koji ne radi, onaj koji dokoličari, onaj koji ratuje ili stvara duhovna djela. Grci su smatrali da rad, pogotovo tjelesni, koči i priječi intelektualnu kreativnost.¹³ Na toj je pozadini, primjere, Aristotel razlikovao teoriju, praksu i poeziju.

6 Usp. D. Baecker (Hrsg.), *Archaeologie der Arbeit*, Berlin, 2002.

7 R. Sennett, *The Craftsman*, New Haven–London, 2008.

8 M. D. Chenu, *Die Arbeit und der goettliche Kosmos. Versuch einer Theologie der Arbeit*, Mainz, 1956.

9 Zanimljivo je da je samo na hrvatskom jeziku rad etimološki povezan s radošću!

10 H. Applebaum, *The Concept of Work. Ancient, Medieval and Modern*, New York, 1992; J. Kocka, *Mehr Last als Lust. Arbeit und Arbeitsgesellschaft in der europäischen Geschichte*, Köln, 2006.

11 Sveti Benedikt je svojim pravilom »ora et labora« označio zapadnu civilizaciju u dva pravca: *vita activa* — *vita contemplativa*. Dijalektika toga dvoga živa je sve do danas.

12 S. Müller, *Phänomenologie und philosophische Theorie der Arbeit*, Freiburg–München, 1992/1994.

13 Aristotel, *Nikomahova etika*, 1097b 23 sl.

Dok se prema Aristotelu djelovanje u užem smislu (*praxis*) još razlikuje od činjenja (*poiesis*) i djelatnosti robova, dotle se u modernom pojmu djelovanja rad spaja s komunikativnim i instrumentalnim djelovanjem. Zato H. Arendt razlikuje djelovanje (*das Handeln*) od rada (*die Arbeit*) i od proizvodnja (*die Herstellung*). Djelovanje je »početak nečega novoga«, jer njime mi »sami iz vlastite inicijative počinjemo nešto novo«. U tom smislu su »govorenje i djelovanje djelatnosti« u kojima se predstavlja jedinstvenost čovjeka (*Einzigartigkeit des Menschen*).¹⁴

Prva modernija, ali i sustavnija filozofska razmišljanja o radu prepoznatljiva su u klasičnom njemačkom idealizmu. Najprije u Fichtea, koji je bit ljudske samosvijesti prepoznao u djelu, u činu. Čin je izričaj čovjeka. Zato su za Fichtea bitne ove odrednice (vrijednosti) djelovanja (rada): samostojnost, samoodređenje, efektivnost, funkcionalnost, uspjeh...¹⁵

Tako je i u Hegela. I za njega je rad prvotna i bitna ljudska odrednica. Čovjek se radom provodi iz noći mogućnosti u dan sadašnjosti, izlazi iz rastrgane stvarnosti u realno određenje svoje slobode. On radom preoblikuje prirodu u produkte koji odgovaraju njegovim potrebama. Podjela rada i specijalizacija u produkciji diferenciraju njegove potrebe i njihovo zadovoljenje. Hegelovu je misao o radu na toj crti preuzeo K. Marx.

Marx govori o procesu rada i o procesu otuđenja u radu, o konkretnom i apstraktnom radu, o životnom i poobjektiviranom radu...¹⁶ Stoga su za njega humanizacija rada i nadilaženje industrijalizma povezani s radnim odnosima. Otušeni rad, kojim kapitalist nepravedno oduzima radniku plod njegova rada, pogađa jednako radnika i kapitalista. Obojica otuđuju svoje ljudsko biće. Marx je u revoluciji i u njezinoj pripremi vidio lijek za te društvene probleme.

Poznatom Marxovom izrekom »do sada su filozofi svijet promatrali, a sada se moraju dati na to da ga promijene« zacrtana je nova zadaća filozofije. Spomenuta izreka, prenesena u jezik filozofske tradicije, znači da je na mjesto uzrečice »*verum quia factum*« zapravo došao novi program — »*verum quia faciendum*«, tj. istina se shvaća kao tvorivost. Drugim riječima, istina kojom se čovjek bavi nije ni istina bitka, ni istina onoga što je učinio, nego istina preobražaja svijeta, njegova oblikovanja — istina koja je usmjerena prema budućnosti i akciji. U tome odlučnu ulogu ima i tehnika.

Ako su filozofi klasičnoga njemačkog idealizma rad definirali moralno–filozofski i proglasili ga ćudorednom obvezom, zapravo uvjetom egzistencije ljudskoga tu–bitka, onda su se već u engleskom empirizmu ćuli drukćiji tonovi. F. Bacon je, primjerice, govorio o radu koji se olakšava tehnikom.¹⁷ Tako se na neki način i filozofija od potrage za istinom usmjeruje prema onome djelatnome, učinjenome, prema olakšanju rada, ali i prema lakoj zaradi. No što duže čovjek koraća novim

14 H. Arendt, *Vita activa oder Vom tätigen Leben*, München–Zürich, 2001.

15 J. G. Fichte, *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*, Hamburg, 1997, 1.

16 K. Marx, *Kapital*, sv. I, Hamburg, 1867, 5. poglavlje.

17 Usp. F. Bacon, *Novum organum*, Zagreb, 1986.

putem, usredotočujući svoju pozornost na faktum i tražeći u tome zaradu, to više postaje svjestan i toga da mu se i sam faktum, njegovo vlastito djelo, unatoč razvijenoj tehnici jednostavno otima. Tome smo, u svim negativnim posljedicama, i mi svjedoci. Gušimo se u vlastitim proizvodima usprkos sofisticiranoj tehnici, u kojoj, kako reče Heidegger, završava naše zbiljsko otuđenje.¹⁸

1.2. *Rad u religijskoj i judeokršćanskoj tradiciji*

Već je M. Weber prepoznao vezu religije i rada, još točnije morala rada i morala poziva, zvanja.¹⁹ Blagostanje je uvijek u vezi s radom, s dobitkom od rada. Ipak ono, kao i bogatstvo, nije samo pitanje imetka, mjerljive vrijednosti, novca nego je u bitnoj vezi i s religijom i etikom.

Ako Biblija kaže da Bog radi, onda je rad nešto vrijedno. No nije tako u svim religijama. Budha je, primjerice, božanstvo koje ne radi — jer je bog! Zato ni rad nije tema budističke etike. I u mnogim drugim religijama i kulturama vrijedi da moć znači ne-rad. Moćan je onaj tko ne radi i ne treba raditi.

Judeokršćanska tradicija svjedoči da je rad sredstvo kojim čovjek sudjeluje u stvaranju, i zato ne samo da je dostojanstven, o kojem god poslu bila riječ, već predstavlja i oruđe za postizanje ljudskoga savršenstva. Tako je rad najprije prilika za razvijanje vlastite osobnosti, poveznica s ostalim ljudima, sredstvo koje doprinosi poboljšanju društva u kojemu živimo kao i napretku cijeloga čovječanstva... Mogli bismo reći da je rad čovjekov »egzistencijal«. Kao takav on je nešto posredno: niti prokletstvo niti blagoslov, niti ispunjenje niti promašaj života. On jednostavno ima etičku, duhovnu dimenziju.

Judeokršćanska tradicija sugerira da je korijen čovjekova stvaralaštva (rad) u spoznajnom »gospodarenju« nad prirodom. Istina, na prvim stranicama Biblije rad u raju zemaljskom nije postojao. Tek onda kada je čovjek želio postati kao Bog, kada je »jeo sa stabla spoznaje dobra i zla«, izgubio je harmoniju, raj. Vani, pred vratima raja, upućen je na rad ovim poznatim riječima: »U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti...« (Post 3, 19a) Mnogi zato misle da je rad neka vrsta kazne, prokletstvo, osveta za ljudski neposluh. Istodobno, mnogi nisu svjesni da su riječi »obrađuj i čuvaj zemlju« upućene čovjeku još u raju, tako da rad od početka pripada ispunjenju ljudskoga života. Zato prema Bibliji rad ni u kojemu slučaju nije kazna, nego znak dostojanstva čovjekova života.²⁰

18 M. Heidegger, *Die Frage nach der Technik* — u: *Vorträge und Aufsätze*, 4. izdanje, Pfullingen, 1978, str. 9–48.

19 Usp. M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Weinheim, 2000.

20 H. P. Bahrdt, *Mühe und Arbeit. Zum Wandel der Einstellung zur Arbeit in der Geschichte* — u: W. Kerber (Hrsg.), *Arbeitswelt im Umbruch*, Düsseldorf, 1984, str. 13–43; usp. također W. Kerber, *Arbeit als Fluch? Sozialethische Perspektiven* — u: W. Kerber (Hrsg.), *Arbeitswelt im Umbruch*, Düsseldorf, 1984, str. 54–71.

Novozavjetna poruka nastavlja starozavjetne izričaje i Kristovim događajem daje im konačni cilj. Vjera u Isusa Krista ne oduzima čovjeku odgovornost za svijet, nego ga stavlja u službu svijeta koji mu je predan kao dar i zadaća.²¹

2. Kršćanstvo i Crkva o radu

Slijedeći antropološku i antropocentričnu tematiku moderne u govoru o ljudskoj djelatnosti, kršćanstvo i Crkva čovjeka promatraju prvenstveno kao sustvaratelja, kao graditelja kraljevstva Božjega.²² Zato Crkva u teologiji, a prije svega u svojem socijalnom nauku, govoreći o radu trajno upozorava na njegovo ispravno shvaćanje.²³ Tako i u svim papinskim enciklikama problem rada figurira kao ključni problem. On je zapravo bitna odrednica Crkvenoga društvenog nauka.²⁴

Brojni su dokumenti, prije svega socijalne enciklike (od »Rerum novarum« Leona XIII sve do enciklike »Caritas in veritate« Benedikta XVI iz 2009. godine), dokumenti Drugoga vatikanskog sabora i drugi interventi posljednjih papa u kojima se promišlja o radu. Svi ga oni vrednuju kao dio Božjega plana s čovjekom. U tom smislu se ističe antropološka dimenzija rada, tj. rad u službi čovjeka, na dobro čovjeka.

Rad je najprije dužnost koju čovjek mora ispuniti (Mater et magistra 234, 235; Laborem exercens 16). Po karakteru je osoban i nužan (Rerum novarum 34, Quadragesimo anno 70) i bitno utječe na formaciju osobe (Laborem exercens 11). Iz rečenoga proizlazi da on, s jedne strane, ne može biti roba na prodaju (Laborem exercens 7) i s druge strane, mora poštivati ispravnu skalu vrednota (Mater et magistra 226–227, Populorum progressio 28, Laborem exercens 7).

Pastoralna konstitucija Drugoga vatikanskog sabora »Gaudium et spes«, sažimajući učenje Crkve o radu — da je osoban, društven, nužan — dodaje i nekoliko značajki o odnosu rada i stvaranja: »Ljudska djelatnost kao što iz čovjeka proizlazi, tako je prema njemu i usmjerena. Čovjek naime svojim radom ne samo da preo-

21 Usp. Verantwortung wahrnehmen für die Schöpfung. Gemeinsame Erklärung des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland und der Deutschen Bischofskonferenz, Hrsg. Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland und d. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Gütersloh, 1985, br. 60–62./

22 Kada se pedesetih godina dvadesetoga stoljeća ustvrdilo kako već odavno postoji teologija rada, ali ne i teologija rada, ljudskog stvaralaštva, onda je taj poziv slijedio zov vremena, odgovarao je »znakovima vremena«. Bilo je potrebno pod svaku cijenu pokazati tu čovjekovu djelatnost u najboljem mogućem svjetlu s obzirom na to da je kršćansko promišljanje dotad bilo obilježeno nezainteresiranošću za ovaj svijet. Iz tog mentaliteta proizlazi govor o ljudskoj djelatnosti u drugom dijelu Pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* (br. 33–39). Usp. također J. Alfaro, Teologija ljudskog napretka, Zagreb, 1975, str. 9–11.

23 Usp. J. Alfaro, Teologija ljudskog napretka, Zagreb 1975.

24 Zanimljivo je primijetiti da je sve do sredine prošloga stoljeća u središtu toga nauka privatno vlasništvo. Danas se pak više govori o radu i suodgovornosti (solidarnosti).

bražava stvari i društvo, već usavršava samoga sebe. Mnogo toga uči, razvija svoje sposobnosti, i samoga sebe premašuje.«²⁵

Papa Ivan Pavao II u enciklici »*Laborem exercens*« tumači da je čovjek živo biće koje, za razliku od svih drugih, može raditi. Time se poznata definicija čovjeka »*animal rationale*« (razumno biće) pretvara u definiciju »*animal laborans*«. »Rad nosi posebno oznaku čovjeka i čovječstva, oznaku osobe koja djeluje u zajedništvu drugih osoba; ta oznaka određuje kvalitetu njegove nutrine i u određenom smislu tvori samu njegovu narav.«²⁶ Prvotno je riječ o čovjekovoj duhovnoj dimenziji. Rad daje ljudima dostojanstvo, i ako je pravedno plaćen, osigurava nesmetani razvitak društva.²⁷

25 *Gaudium et spes*, br. 35.

26 Za razliku od enciklika »*Rerum novarum*« i »*Quadragesimo anno*«, gdje lijekove za pravedno rješavanje tzv. »radničkoga pitanja« Crkva promatra »u okviru pojedinih naroda«, u ovoj se enciklici taj problem promatra na globalnoj, svjetskoj razini. Nejednaka raspodjela materijalnoga i kulturnoga bogatstva, kao i sve veća pauperizacija svjetskoga stanovništva, sve veći raskorak između razvijenih i nerazvijenih zemalja i kontinenata — svi ti problemi zahtijevaju hitne i neodgodive mjere koje će dovesti do pravedne raspodjele svjetskoga bogatstva i pravednoga razvitka svijeta. Osim na očite, a naizgled i nepremostive razlike između pojedinih dijelova svijeta, u enciklici »*Laborem exercens*« posebna se pozornost fokusira na one nejednakosti koje se više tiču čovjeka kao pojedinca. Međutim, to ne znači da probleme na mikrorazini treba vrednovati kao manje štetne. Isto tako, sva ova pitanja Papa problematizira i kroz moralnu prizmu.

27 Enciklika »*Laborem exercens*« podijeljena je u pet poglavlja. I. Uvod. Papa u uvodu naznačuje kako opća ljudska situacija »iziskuje da se otkriju nova značenja rada« (LE, br. 2). On rad vidi kao »crvenu nit crkvenog učenja«, a ljudski rad kao ključni »i možda bitni ključ cijelog društvenog pitanja« (LE, br. 3). II. Rad i čovjek. U radu Crkva vidi temeljnu dimenziju ljudskog postojanja na zemlji (usp. LE, br. 4). Papa luči »rad u objektivnom smislu«, te »rad u subjektivnom smislu« (usp. LE, br. 5 i 6). Upozorava da je stari vijek uveo diferencijaciju rada spram posla koji se obavljao, a kršćanstvo u osobi Isusa Krista radu daje izrazito subjektivnu dimenziju u kojoj se otkriva da »rad postoji radi čovjeka, a ne čovjek radi rada« (LE, br. 6). Cilj rada uvijek ostaje sam čovjek. Rad je temeljno čovjekovo dobro. Čovjek radom ne samo da »preobražava prirodu, nego se i sam ostvaruje kao čovjek, pa čak u nekom smislu postaje više čovjekom« (LE, br. 9) III. Sukob između rada i kapitala u sadašnjoj fazi povijesti. Crkveno je stajalište da rad ima uvijek prvenstvo pred kapitalom (usp. LE, br. 12). Papa, analizirajući današnju situaciju, navodi dvije zablude: »zabludu ekonomizma« i »zabludu materijalizma« koji može biti teorijski i praktični (usp. LE, br. 13). To načelo prednosti rada nad kapitalom postulat je, prema učenju Crkve, društvenog morala (usp. LE, br. 15). IV. Prava radnika. Rad se može promatrati kao obaveza, ali Papa naglašava da ga treba vidjeti i kao pravo radnika, u kontekstu sveukupnih prava čovjeka (usp. LE, br. 16). Uvodi pojmove »izravnog« i »neizravnog« poslodavca te govori o njihovim odgovornostima (usp. br. 17). O plaći naglašava da treba biti pravedna, što znači da onaj koji je odgovoran za obitelj može tu obitelj dostojno uzdržavati, dakle naglašava važnost primjerene »obiteljske plaće« (usp. LE, br. 19). Govori o potrebi revalorizacije uloge žene i vrednote majčinstva u društvu. Rad bi trebao biti tako strukturiran i vrednovan da majčinska uloga žene ne trpi, ni po ugledu, ni s obzirom na mogućnost realizacije (usp. LE, br. 19). U ovom stoljeću u zaštiti radničkih interesa veliku su ulogu odigrali sindikati. Crkva priznaje i podupire pravo radnika na udruživanje i zaštitu njihova interesa te pravo na štrajk kao legitimno, ali »krajnje« sredstvo koje se ne smije zloupotrebjavati, »posebno ne u 'političke igre'« (usp. LE, br. 20). V. Elementi za duhovnost rada. Rad ima uvijek subjektivnu dimenziju. Crkva se zalaže da se oblikuje takva duhovnost rada koja će pomoći ljudima da se približe Bogu te sudjeluju u njegovim planovima koji se tiču čovjeka i svijeta (usp. LE, br. 24). U Knjizi Postanka, u, kako ga Papa naziva, »evanđelju rada«, Bog čovjeka poziva da ga nasljeduje, kako u radu i u svakodnevnim poslovima, tako i u odmoru (usp. LE, br. 25). Rad je posebno posvetio Isus Krist, koji je i sam radio, bio tesar (usp. LE, br. 26). Ipak, iako je tako visoko rangiran u kršćanskom učenju, ipak je svaki

2.1. Duhovnost rada

Enciklika »*Laborem exercens*« je pisana u znaku specifične »duhovnosti rada«. Papa Ivan Pavao II tvrdi da je cilj rada, baš svakoga rada što ga ljudi obavljaju, pa bila to i najskromnija služba, najjednoličniji rad prema općoj ljestvici vrednovanja, uvijek samo čovjek. On, koji je stvoren na sliku i priliku Božju, Boga treba nasljedovati i kada radi, i kada se odmara, jer je Bog i svoje stvaralačko djelo predstavio »u obliku rada i odmora«. To djelo Božje u svijetu se nastavlja svakoga dana, kako svjedoče Isusove riječi: »Moj Otac stalno radi...« (Iv 5, 17), ali je i »sedmog dana otpočinio«. Zato i ljudski rad zahtijeva odmor — i to ne samo svakoga »sedmog dana«, tj. u nedjelju, i ne može se sastojati samo u vanjskom djelovanju ljudskih snaga, već mora ostaviti slobodan unutarnji prostor za duhovnost rada. Jer dostojanstvo i vrijednost rada vrijednost je i samoga čovjeka i njegova života.

Čovjek je subjekt rada. Kao takav izvršava različita djelovanja u njegovu procesu, i ta djelovanja, neovisno o njihovu objektivnom sadržaju, trebaju sva služiti ostvarenju njegove humanosti, ispunjenju zvanja koje mu je svojstveno u ime humanosti, a to je da bude osoba.

O značenju te istine govori i »*Gaudium et spes*«, osobito u prvom poglavlju koje je posvećeno čovjekovu pozivu: »Ta istina, koja u određenom smislu znači središnju i trajnu jezgru kršćanske doktrine o radu, imala je i nastavlja imati temeljno značenje za formuliranje važnih društvenih problema u svim epohama.«²⁸ U objektivnom smislu rad je prolazni aspekt ljudskoga djelovanja, koji se neprestano mijenja u svojim načinima promjenom tehničkih, kulturnih, društvenih i političkih okolnosti. No u subjektivnom smislu prikazuje se »kao njegova stalna dimenzija jer ne ovisi o onome što čovjek konkretno ostvaruje, niti od vrste djelatnosti koju obavlja, nego samo i isključivo od njegova dostojanstva kao osobnog bića.«²⁹ Subjektivnost dakle daje radu osobito dostojanstvo koje priječi da ga se shvaća kao jednostavnu robu ili neosobni element proizvodnoga organiziranja. Rad je dakle »*actus personae*«, on je bitan izričaj osobe, neovisno o njegovoj manjoj ili većoj objektivnoj vrijednosti.

Osoba je pak mjera dostojanstva rada.³⁰ Stoga njegova subjektivna dimenzija mora imati prevlast nad objektivnom budući da rad potvrđuje duboki identitet čovjeka, stvorenoga na sliku i priliku Božju: »Postajući sve više gospodarom zemlje svojim radom i učvršćujući, također radom, svoje gospodarstvo nad vidljivim svijetom, čovjek u svakom slučaju i u svakoj fazi tog procesa ostaje na crti Stvorite-

rad povezan s izvjesnim trudom koji nosi sa sobom, a koji je, prema kršćanskom učenju, posljedica grijeha. To ne umanjuje značaj ljudskog rada, već kroz njega omogućuje kršćaninu da u njemu osjeti djelić »križa Kristova« i nagovještaj »novog neba i nove zemlje«. Iščekivanje pak »nove zemlje nipošto ne smije oslabiti brigu za izgradnjom ove zemlje...« (Usp. LE, br. 27)

28 Ivan Pavao II, *Laborem exercens*, br. 6.

29 Papinsko vijeće »*Iustitia et pax*«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 270.

30 »Nema nikakve sumnje da čovjekov rad ima svoju etičku vrijednost koja, bez ikakvih nejasnoća, ostaje izravno povezana s činjenicom da je onaj tko ga izvršava osoba«; Ivan Pavao II, *Laborem exercens*, br. 6.

ljeva plana; taj plan je nužno i nerazdvojivo vezan uz činjenicu da je čovjek, kao muško i žensko stvoren 'na sliku Božju'.³¹ To daje vrijednost čovjekovu djelovanju u svijetu; on mu nije gospodar, nego jamac, pozvan da u svojem djelovanju odražava trag onoga čija je slika.

Premda se ne može zanemarivati važnost objektivne sastavnice rada pod profilom njegove kvalitete, tu sastavnicu ipak treba podrediti čovjekovu ostvarenju, dakle subjektivnoj dimenziji, zahvaljujući kojoj je moguće ustvrditi da rad postoji »radi čovjeka«, a ne čovjek »radi rada« i da »cilj rada, svakoga rada što ga ljudi obavljaju — pa bila to i najskromnija služba, najjednoličniji rad prema općoj ljestvici vrednovanja, dapače, koji najviše udaljava na rub — ostaje uvijek samo čovjek.«³²

Hoće li čovjek svojim udjelom u oblikovanju svijeta biti sustvaratelj ili razaratelj ovisi u prvom redu o tome kako on sebe shvaća i prihvaća kao subjekt, a ne o stvarima svijeta rada. Nije naime svejedno shvaća li čovjek sebe kao njegovatelja i čuvara svega stvorenog, što je zapravo prema prvotnoj Božjoj zamisli i trebao biti, ili pak kao despotskog i bezumnog izrabljivača.³³

Činjenica je da je sloboda samostalnoga mišljenja i djelovanja raspoznajni znak ljudskoga dostojanstva. Tko svoj rad shvaća kao služenje koje ostvaruje u nutarnjoj neovisnosti i s nutarnjim slaganjem, taj u njemu realizira mogućnost da aktivno sudjeluje u oblikovanju svijeta te time ostvaruje svoje ljudsko poslanje, snosi suodgovornost. Teološki rečeno, ostvaruje se kao partner u Božjem stvarateljskom planu.

3. *Neki problemi i zadaće*

Već je odavno poznato da je radu na mnogim mjestima oduzet izvorni smisao. Govori se jednostavno o poslu — »job«. »Job« je tako postao zanat koji se više ne poštuje kao zvanje nego kao djelatnost koju se ispunjava da bi se ostvarila zarada, novac. Ovaj na dobitak usredotočeni rad s minimalnim osobnim angažmanom ima samo jednu funkciju, naime da izgubi samoostvarenje pojedinca. Tako »job« daje manje prigode da se razviju osobne kvalitete. U tome je smislu i nebitno tko ga

31 Isto, br. 4.

32 Isto, br. 6. Društveni nauk Katoličke crkve ističe da se povijesni oblici u kojima se očituje ljudski rad mijenjaju te da je potrebno brižno promišljanje novih prilika rada u sadašnjem okruženju globalizacije. Tako *Kompendij socijalnog nauka* ističe da je univerzalnost dimenzija osobe, a ne stvari. Tehnika će moći biti instrumentalni uzrok globalizacije, ali univerzalnost ljudske obitelji njezin je posljednji uzrok. Zato i rad ima svoju univerzalnu dimenziju, jer se zasniva na ljudskoj odnosnosti. Tehnike, osobito elektroničke, omogućile su širenje toga odnosnog aspekta rada na cijeli planet, utiskujući globalizaciji posebno ubrzani ritam. Posljednji temelj te dinamike je čovjek koji radi, uvijek subjektivni element, a ne objektivni. Stoga također globalizirani rad svoje početke vuče iz antropološkog temelja unutarnje odnosne dimenzije rada.

33 Usp. Papinsko vijeće »Iustitia et pax«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, br. 255–256.

prihvaća: radnik postaje zamjenjiv (kotačić) i rad postaje teret, breme, smetnja egzistenciji, zapravo nužno zlo. Čovjek tako gubi smisao za vrijednost rada.

Valja primijetiti da u vremenu kibernetike, robotike i automatizacije rast proizvodnje više ne osigurava radna mjesta, već upravo obrnuto.³⁴ U mnogim se industrijama može proizvoditi više tako da se smanji broj zaposlenika.³⁵ Borba za zadržavanje radnih mjesta postala je po čitavome svijetu veliko »ratište«. Ona je zapravo ne samo gospodarski, nego u prvom redu egzistencijalni, psihološki, duhovni problem. To se svakako može najprije uočiti u povećanom strahu od otpuštanja ili gubitka posla. Nemir koji proizvodi slutnja da će netko izgubiti posao ne odnosi se samo na strah od gubitka egzistencije ili na manju zaradu, nego s opravdanom zabrinutošću i na činjenicu da će bez posla (rada) s vremenom biti smanjen čovjekov osjećaj samovrijednosti i samopouzdanja. U tom ozračju problem nezaposlenosti — koji teško pogađa i hrvatsko društvo — postaje težak psihofizički problem, ne samo u ekonomskom nego i u specifično ljudskom pogledu.³⁶

Mnogi su danas u nas i u svijetu ostali bez posla — prvotno ne svojom voljom.³⁷ Govoriti njima o dostojanstvu ljudskog rada znači ponovno i odlučno se zauzimati za promjenu cijeloga sustava i odnosa prema radu u duhu društvenoga nauka Crkve. U tom smislu političke institucije (mislim na političare) moraju izvršavati svoju dužnost u pogledu zaštite i promicanja općega dobra, tj. zaštite i promicanja dostojanstva svakoga čovjeka, osiguravajući mu stvarnu mogućnost rada od koje ga će moći dostojno živjeti.³⁸ Dostojanstvo svakoga čovjeka je prije i iznad političke pripadnosti.³⁹

Isto vrijedi i za gospodarske institucije: poštivanje dostojanstva svakoga radnika mora biti na prvom mjestu, tj. treba mu osiguravati dostojan rad, radno mjesto (prema stvarnim mogućnostima). Držeći se tih načela, moći ćemo izbjeći zamku odvajanja ekonomskoga od socijalnoga, teoriju od stvarnoga života.⁴⁰

34 U. Beck, *Schöne neue Arbeitswelt*, Frankfurt, 2007.

35 A. Baukrowitz, Th. Berker, A. Boes u. a. (Hrsg.): *Informatisierung der Arbeit — Gesellschaft im Umbruch*, Berlin, 2006.

36 U Japanu je poznat pojam »karoshi«. Njime se označava ekstremni negativni stres i izgaranje na poslu koje rezultira iznenadnom smrću, a što se povezuje s prekomjernim radom, kompliciranim previsokim zahtjevima koji se postavljaju radniku i izostankom odgovarajuće socijalne podrške. Ta je bolest određeni sindrom mobinga. Srčani ili moždani udar, ali i suicidalni izlaz, uzrokovani nakupljenim negativnim stresom zbog »predoziranja radom«, najčešća su posljedica. Iznenadnoj smrći često prethodi kronični umor, depresivni poremećaj te latentna ili manifestna suicidalnost, pa se »karoshi« ponekad doživljava i kao samoubojstvo poslom.

37 U. Beck, (Hrsg.) *Die Zukunft von Arbeit und Demokratie*, Frankfurt, 2000.

38 D. Mieth, *Arbeit und Menschenwürde*, Freiburg–Basel–Wien, 1985.

39 G. Haeffner, K. G. Zinn, D. Mieth, B. Guggenberger, (Hrsg.) *Arbeit im Umbruch. Sozialethische Massstäbe für die Arbeitswelt von morgen*, Stuttgart, 1999.

40 Usp. *Gaudium et spes*, br. 25.

Rad bi svakako trebalo staviti u odnos prema vrijednostima, prije svega prema ljudskom dostojanstvu.⁴¹ Svjesni smo da živimo u vremenu sveopćega raspada vrijednosti. Ne treba govoriti da je tu potrebna promjena, obraćenje, »ponovno vezanje« (to je izvorno značenje riječi »re-ligija«).⁴²

Problem čovjekova dostojanstva rada kao i zaštite dostojanstva na radu nije samo problem tranzicijskih zemalja kao što je Hrvatska.⁴³ Istina, tu je on možda izraženiji. No ako je profit određujuća pobuda i motiv proizvodnje, onda je egoizam dnevna pragmatika — a samo/ubilačka rezignacija jedina realnost života. Upravo smo stoga svi pozvani, štoviše i obvezni u ovim kaotičnim i kriznim vremenima, koja danas ostavljaju svoje tamne tragove nemorala i nepoštivanja ljudskoga dostojanstva i rada, otkrivati i donositi više svjetlosti, zapravo duhovnosti.⁴⁴

41 U. Beck, (Hrsg.) *Die Zukunft von Arbeit und Demokratie*, Frankfurt, 2000; A. Gorz, *Arbeit zwischen Misere und Utopie*, Frankfurt, 2000; O. Negt, *Arbeit und menschliche Würde*, Göttingen, 2001.

42 W. Jaeger und K. Roettgers (Hrsg.), *Sinn von Arbeit. Soziologische und wirtschaftsphilosophische Betrachtungen*, Wiesbaden, 2008; H. Schatz, *Arbeit als Herrschaft. Die Krise des Leistungsprinzips und seine neoliberale Rekonstruktion*, Münster, 2004.

43 A. Krebs, *Arbeit und Liebe. Die philosophischen Grundlagen sozialer Gerechtigkeit*, Frankfurt, 2002.

44 J. Ahrens, *Jenseits des Arbeitsprinzips? Vom Ende der Erwerbs-gesellschaft*, Tübingen, 2000.

Work— an Essential Element of our Humanity

Ivan Koprek *

Summary

It is a fact that today work is in a state of crisis. Unemployment, dismissals, unpaid salaries and imperilled existence... great tragedies on various levels, all testify to this. The UN Declaration of Human Rights, Article 23 states the following: »... Everyone has the right to work, to free choice of employment, to just and favourable conditions of work and to protection against unemployment. Everyone, without any discrimination, has the right to equal pay for equal work. Everyone who works has the right to just and favourable remuneration ensuring for himself and his family an existence worthy of human dignity, and supplemented, if necessary, by other means of social protection. Everyone has the right to form and to join trade unions for the protection of his interests...« This is so only on paper. How can one speak of work as an expression of man's dignity when many have been left jobless? How can this come about when the primary objective everywhere is one's own interest and profit? We can say that the issue of human work is a problem of global dimensions, a problem which prompts us to ponder economic, social and political issues but also, and perhaps primarily so, to engage in ethical–religious and spiritual reflection.

Key words: work, human work, wages, human dignity, unemployment, dismissals, financial ethics, social teachings of the Catholic Church, spirituality

* Prof. dr. sc. Ivan Koprek, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb; Provincial of the Croatian Province of the Society of Jesus. Address: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Croatia. E-mail: ikoprek@ffdi.hr